ALISHER NAVOIY ASARLARINING QO‘LYOZMA VA NASHR NUSXALARINI MATNSHUNOSLIK NUQTAYI NAZARIDAN QIYOSIY O‘RGANISH

Qosimova Dildora
Tadqiqotchi pedagog
https://doi.org/10.5281/zenodo.23235325

Annotatsiya. Ushbu tezisda Alisher Navoiy asarlarining qo‘lyozma va nashr nusxalarini matnshunoslik nuqtayi nazaridan qiyosiy o‘rganish masalalari yoritiladi. Mumtoz adabiy merosni tadqiq etishda asarlarning turli davrlarda ko‘chirilgan qo‘lyozma nusxalarini aniqlash, ularni o‘zaro qiyoslash, matn variantlarini belgilash hamda ishonchli ilmiy matnni tiklash muhim ahamiyat kasb etadi. Tadqiqotda qo‘lyozma nusxalarining tarixiyligi, kotib faoliyati, nusxalar o‘rtasidagi farqlar, nashr jarayonida yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan matniy o‘zgarishlar kabi masalalarga e’tibor qaratiladi.
Kalit so‘zlar: Alisher Navoiy, matnshunoslik, qo‘lyozma, nashr nusxasi, matn varianti, ilmiy-tanqidiy matn, kotib, tekstologiya, manba.

Abstract. This thesis examines the comparative study of manuscript and published versions of Alisher Navoi’s works from the perspective of textual scholarship. In the study of classical literary heritage, it is of great importance to identify manuscript copies of works produced in different periods, compare them with one another, determine textual variants, and reconstruct a reliable scholarly text. The study focuses on such issues as the historical significance of manuscript copies, the activities of scribes, differences among various copies, and textual changes that may occur during the publication process.
Keywords: Alisher Navoi, textual scholarship, manuscript, published version, textual variant, critical edition, scribe, textual criticism, source.

Kirish. Alisher Navoiy o‘zbek mumtoz adabiyotining eng yirik namoyandalaridan biri bo‘lib, uning boy adabiy-ilmiy merosi asrlar davomida qo‘lyozma shaklida ko‘chirilib, avloddan avlodga yetib kelgan. Navoiy asarlarining bizgacha turli davrlarda ko‘chirilgan ko‘plab qo‘lyozma va nashr nusxalari yetib kelgani ularni matnshunoslik nuqtayi nazaridan chuqur o‘rganishni talab etadi. Mumtoz asarlarning asl matnini aniqlash oddiy o‘qish yoki mavjud nashrni takrorlash bilan cheklanmaydi. Bunda qo‘lyozma manbalarni aniqlash, ularning yaratilish davri va tarixini o‘rganish, nusxalarning o‘zaro munosabatini belgilash, matndagi farqlarni qayd etish va muallifga eng yaqin variantni ilmiy mezonlar asosida tiklash zarur.

Asosiy qism. Matnshunoslikning muhim vazifalaridan biri — tarixiy asarning ishonchli matnini aniqlash va uni ilmiy muomalaga kiritishdir. Ayniqsa, qo‘lyozma an’anasi asosida yetib kelgan Alisher Navoiy asarlarida bu masala alohida ahamiyatga ega. Chunki qo‘lyozma matnlarining har bir nusxasida kotibning saviyasi, davrning imlo xususiyatlari, ko‘chirish jarayonidagi xatolar yoki ongli ravishda amalga oshirilgan o‘zgarishlar aks etishi mumkin. Qo‘lyozma nusxalarini o‘rganishda, avvalo, ularning kodikologik va paleografik xususiyatlari aniqlanadi. Qo‘lyozmaning qog‘ozi, siyohi, xati, sahifalanishi, muqovasi, bezaklari, kolofoni,

ko‘chirilgan sanasi va kotib haqidagi ma’lumotlar manbaning tarixini belgilashda muhim dalil hisoblanadi. Bunday ma’lumotlar asosida nusxaning qaysi davrga mansubligi va ilmiy qiymati haqida xulosa chiqarish mumkin. Navoiy asarlarining turli nusxalarini qiyoslash jarayonida matn variantlari alohida ahamiyat kasb etadi. Bir nusxada mavjud bo‘lgan so‘z yoki misraning boshqa nusxada tushib qolishi, ayrim so‘zlarning boshqa shaklda berilishi yoki baytlarning o‘rin almashishi mumkin. Bunday tafovutlarning sabablarini aniqlash matnshunosning asosiy vazifalaridan biridir. Masalan, she’riy matnlarda birgina so‘zning o‘zgarishi ham bayt mazmuniga, vazniga yoki qofiyasiga ta’sir qilishi mumkin. Shuning uchun Navoiy she’riyatini o‘rganishda nafaqat mazmuniy, balki aruz, qofiya, grammatik va leksik mezonlar ham hisobga olinishi lozim. Qo‘lyozmalarni qiyosiy o‘rganishda kon’yektura masalasi ham muhimdir. Agar mavjud nusxalarning barchasida aniq xato uchrasa, matnshunos boshqa dalillar — asarning mazmuni, muallif uslubi, vazn, qofiya, til xususiyatlari va boshqa asarlardagi parallel o‘rinlar asosida eng maqbul o‘qishni tiklashga harakat qiladi. Biroq bunday tuzatishlar ilmiy asosga ega bo‘lishi va izohlarda qayd etilishi kerak. Alisher Navoiyning “Xamsa”, “Xazoyin ul-maoniy”, “Mahbub ul-qulub”, “Muhokamat ul-lug‘atayn” kabi asarlari matnshunoslik tadqiqotlari uchun katta manba hisoblanadi. Ayniqsa, “Xamsa”ning turli davrlarda ko‘chirilgan qo‘lyozma nusxalarini qiyoslash orqali matnning tarixiy tarqalishi, nusxalar o‘rtasidagi farqlar va kotiblik an’analarini o‘rganish mumkin. Navoiy asarlarining nashrlarini qo‘lyozma nusxalari bilan qiyoslash ham muhim ilmiy natijalar beradi. Chunki bosma nashr tayyorlash jarayonida muharrir yoki nashrga tayyorlovchi tomonidan ayrim o‘qishlar tanlangan, izohlangan yoki tuzatilgan bo‘lishi mumkin.

Shu sababli zamonaviy tadqiqotchi nashr matnini bevosita “asl nusxa” sifatida qabul qilmasdan, uning qanday manbalar asosida tayyorlanganini aniqlashi zarur. Ilmiy-tanqidiy matn yaratish jarayonida odatda mavjud manbalar yig‘iladi, ularning tavsifi beriladi, o‘zaro qiyoslanadi va matnning asosiy varianti belgilanadi. Zarur hollarda boshqa nusxalardagi farqlar ilmiy apparatda ko‘rsatiladi. Bu esa kelajakdagi tadqiqotchiga matnning shakllanish tarixini kuzatish imkonini beradi. Navoiy asarlarining matnshunoslik jihatidan o‘rganilishi nafaqat adabiy matnni tiklash, balki XV–XVI asrlar o‘zbek adabiy tili, yozuv madaniyati, kitobat san’ati va ilmiy-adabiy muhitini tadqiq etish uchun ham muhimdir. Qo‘lyozmalardagi til birliklari orqali o‘sha davrning leksik, grammatik va orfografik xususiyatlari haqida muhim ma’lumotlar olish mumkin.

Xulosa. Alisher Navoiy asarlarining qo‘lyozma va nashr nusxalarini matnshunoslik nuqtayi nazaridan qiyosiy o‘rganish mumtoz adabiy merosni ishonchli va ilmiy asosda tadqiq etishning muhim shartlaridan biridir. Qo‘lyozmalarni tavsiflash, ularning tarixini aniqlash, matn variantlarini qiyoslash va eng asosli o‘qishni belgilash orqali Navoiy asarlarining ilmiy-tanqidiy matnlarini takomillashtirish mumkin. Shuningdek, qo‘lyozma va nashr nusxalarini o‘zaro solishtirish matnning keyingi davrlarda qanday o‘zgarishlarga uchraganini aniqlashga yordam beradi. Bunday tadqiqotlar Navoiy ijodining asl mazmunini to‘g‘ri anglash bilan birga, o‘zbek matnshunosligi, manbashunosligi va adabiyotshunosligining rivojiga ham xizmat qiladi. Demak, Navoiy asarlarini matnshunoslik asosida o‘rganishda qo‘lyozma manbalarni imkon qadar keng jalb qilish, nusxalar o‘rtasidagi farqlarni tizimli ravishda qayd

etish va ilmiy-tanqidiy matn yaratish tamoyillariga amal qilish dolzarb ilmiy vazifalardan biri bo‘lib qolmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Alisher Navoiy. Xamsa. — Toshkent: Fan.
2. Alisher Navoiy. Xazoyin ul-maoniy. — Toshkent: Fan.
3. Alisher Navoiy. Mahbub ul-qulub. — Toshkent: Fan.
4. Alisher Navoiy. Muhokamat ul-lug‘atayn. — Toshkent: Fan.
5. Valixo‘jayev B. O‘zbek adabiyotshunosligi tarixi. — Toshkent.
6. Hasanov S. Navoiy ijodi va matnshunoslik masalalari. — Toshkent.
7. O‘zbek mumtoz adabiyoti va matnshunosligiga oid ilmiy tadqiqotlar.